

Date: 13th October-2026

QOYA VA DEVORIY YOZUVLAR: TARIXIY MANBASHUNOSLIK,
TEXNIK RIVOJLANISH VA RAQAMLI EPIGRAFIKA MASALALARI

Nizomiy nomidagi O'zMPU Tarix fakulteti "Tarix" yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Qo'ziliyeva Dilshoda Zokir qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qattiq jinslar hamda me'moriy inshootlar devorlariga tushirilgan qadimgi yozuvlar va belgilarning tarixiy manba sifatidagi o'rni tadqiq etiladi. Shuningdek, epigrafik manbalarni davrlashtirish, filologik va paleografik tahlil qilish hamda ularni raqamlashtirish metodologiyasi yoritilgan. Bundan tashqari, maqolada ochiq havoda joylashgan epigrafik yodgorliklarni saqlab qolish va ularni saqlashdagi zamonaviy muammolar hamda yechimlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: epigrafika, petrogliflar, devoriy bitiklar, Sarmishsoy, Afrosiyob, paleografiya, manbashunoslik.

Аннотация: В данной статье исследуется роль древних надписей и знаков, нанесённых на твёрдые горные породы и стены архитектурных сооружений, в качестве исторического источника. Освещаются также вопросы периодизации эпиграфических источников, их филологического и палеографического анализа, а также методология их цифровизации. Кроме того, в статье анализируются современные проблемы сохранения эпиграфических памятников, расположенных под открытым небом, а также рассматриваются возможные пути их сохранения и защиты.

Ключевые слова: эпиграфика, петроглифы, настенные надписи, Сармышсай, Афросиаб, палеография, источниковедение.

Abstract: This article examines the role of ancient inscriptions and symbols carved or inscribed on solid rock surfaces and the walls of architectural structures as historical sources. It also discusses the periodization of epigraphic sources, their philological and paleographic analysis, as well as methodologies for their digitization. In addition, the article analyzes contemporary challenges related to the preservation of epigraphic monuments located in open-air environments and considers modern solutions for their conservation and protection.

Keywords: epigraphy, petroglyphs, wall inscriptions, Sarmishsay, Afrasiab, paleography, source studies.

Tarixiy jarayonlarni xolis va har taraflama o'rganishda yozma manbalarning o'rni beqiyosdir. Biroq, qo'lyozma va hujjatlar vaqt o'tishi bilan turli tahrirlarda uchrashi, qayta ko'chirilishi yoki siyosiy-g'oyaviy omillar ta'sirida o'zgartirilishi mumkin. Bunday sharoitda qattiq jinslar — qoya, tosh, pishgan g'isht, metall hamda me'moriy inshootlar devorlariga bitilgan yozuvlar, ya'ni epigrafik manbalar o'zining birlamchi va o'zgarmas xarakteri bilan alohida qimmatga ega bo'ladi. Epigrafika maxsus tarix fani sifatida aynan

Date: 13th October-2026

manbalarning ushbu turini, ularning kelib chiqishi, paleografik xususiyatlari, tili va tarixiy kontekstini tadqiq etadi. Qoya va devoriy yozuvlar insoniyatning ilk tasviriy tafakkuridan boshlab, murakkab davlatlar va yozuv tizimlari shakllangan davrlargacha bo'lgan ijtimoiy-madaniy rivojlanish bosqichlarini bevosita aks ettiradi. Qoya va devoriy bitiklar papirus, pergament yoki qog'ozdagi an'anaviy matnlardan bir qancha muhim afzalliklari bilan ajralib turadi. Birinchidan, ular birlamchilik va haqqoniylikka ega: bitiklar muayyan tarixiy voqea sodir bo'lgan joyda va o'sha davr guvohlari tomonidan bevosita o'yilgani sababli keyinchalik ko'chirishda yo'l qo'yiladigan mexanik xatolar yoki g'oyaviy tahrirlar deyarli uchramaydi. Ikkinchidan, bu manbalar arxeologik kontekst bilan uzviy bog'liq holda saqlanadi, bu esa matnni to'g'ri davrlashtirish hamda uning funksional vazifasini aniqlash imkonini berdi. Uchinchidan esa, rasmiy solnomalarda asosan hukmdorlar faoliyati aks etgan bo'lsa, devoriy grafiti hamda qoyatosh bitiklarida oddiy aholi, savdogarlar, ziyoratchilar va hunarmandlarning kundalik hayoti, tili hamda e'tiqodi namoyon bo'ladi. Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston hududi qadimgi sivilizatsiyalar tutashgan va turli yozuv madaniyatlari (so'g'd, baqtriya, xorazm va b.) chorrahasi hisoblanadi. Sarmishsoy kabi qoyatosh majmualari hamda Afrosiyob, Fayoztepa, Qoratepa kabi me'moriy yodgorliklardagi devoriy bitiklar mintaqaning etnogenezi va madaniy aloqalarini tiklashda beqiyos manbadir. Biroq, ochiq havoda va xarobalarda joylashgan ushbu yodgorliklar tabiiy yemirilish va antropogen ta'sirlar xavfi ostida turibdi. Shu bois, qoya va devoriy yozuvlarni zamonaviy kompleks metodlar yordamida o'rganish, ularni raqamli shaklda hujjatlashtirish hamda manbashunoslik nuqtai nazaridan qayta baholash bugungi kunda o'ta dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

Insoniyatning o'tmishdagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ma'naviy hayotini o'rganishda moddiy hamda yozma manbalar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tarix fanining alohida va o'ta ma'suliyatli tarmog'i bo'lgan epigrafika qattiq moddiy ashyolar yuzasiga o'yilgan, chizilgan, bo'yoqlar bilan bitilgan yoki quyib ishlangan yozuvlarni tadqiq etadi. Qoya va devoriy yozuvlarni o'rganish esa epigrafikaning eng murakkab, ko'p qirrali hamda arxeologiya, lingvistika va san'atshunoslik tutashgan nuqtasidagi yo'nalishidir. Epigrafik manbalar o'z xarakteriga ko'ra an'anaviy papirus, pergament yoki qog'ozga bitilgan qo'lyozma hujjatlardan tubdan farq qiladi. Birinchidan, epigrafik matnlar ma'lum bir ob'ekt — tabiiy me'moriy inshoot, qoya yuzasi, qabr toshi, sopol idish (ostrakon) yoki metall buyum bilan uzviy moddiy va fazoviy bog'liqlikka ega. Ikkinchidan, bu manbalar aksariyat hollarda o'z davrining voqeligini keyingi asrlardagi ko'chirishlar, tahrirlar yoki g'oyaviy aralashuvlarsiz, asl va birinchi manba holida saqlab qolgani bilan beqiyos ilmiy qiymatga egadir. Atamashunoslik apparatida petrogliflar va epigrafika tushunchalari o'zaro tutash bo'lsalarda, har biri o'zining tadqiqot ob'ektiga ega. Petrogliflar tabiiy qoyatoshlar, g'or devorlari va alohida tosh bloklar yuzasiga urib, o'yib, qirib yoki tabiiy bo'yoqlar (asosan oxta va mineral minerallar) yordamida chizilgan tasvirlar, piktogrammalar hamda ilk yozuv belgilarini o'z ichiga oladi. Petrogliflar insoniyatning yozuvigacha bo'lgan tasviriy tafakkurini va uning ramziy-piktografik yozuv tizimlariga o'tish bosqichlarini namoyon etadi. Devoriy epigrafika va graffiti esa inshootlar devoriga, ustunlarga, suvoq hamda ganch qatlamlariga bitilgan rasmiy va norasmiy matnlardir. Bunga hukmdorlarning g'oyaviy

Date: 13th October-2026

farmonlari va vaqfnomalari kabi monumental bitiklar bilan bir qatorda, qadimiy binolar devoriga sayyohlar, ziyoratchilar yoki oddiy aholi tomonidan norasmiy va maishiy tarzda o'yilgan ma'lumotlar — graffiti ham kiradi. Monumental va me'morchilik epigrafikasi esa davlat, din yoki oliy tabaqa vakillari buyrug'i bilan maxsus loyihalashtirilgan, me'moriy ob'ektlar hamda tosh lavhalarga bitilgan rasmiy va kalligrafik matnlardir. Qoya va devoriy yozuvlarning tadqiqot ob'ekti sifatida tanlanishi ularning ochiq osmon ostida joylashgani va atrof-muhit bilan doimiy ta'sirlashuvida namoyon bo'ladi. Epigrafikaning predmeti esa ushbu bitiklarning tili, paleografiyasi, grafik evolyutsiyasi, mazmuniy mohiyati, yaratilish davri va tarixiy sharoitini aniqlashdan iborat. Epigrafik manbalar bilan ishlash arxeologiya, paleografiya, lingvistika, filologiya, numizmatika va san'atshunoslik fanlarining tutashuvida amalga oshiriladi. Qoya va devoriy yozuvlarni ilmiy muomalaga kiritish va tahlil qilish bir qator ketma-ket va murakkab metodologik usullarni talab etadi. An'anaviy va kontakt usullarda yozuv yoki tasvir ustiga namlangan maxsus filter qog'ozi, gips yoki mum bosib, uning reliefini ko'chirish hamda shaffof plenka yoki kalka yordamida yozuv konturlarini o'lchamlarini saqlagan holda ko'chirish keng qo'llanilgan. Biroq, tosh yoki suvoq yuzasiga ziyon yetkazish xavfi yuqori bo'lgani sababli bugungi kunda kontakt usullaridan voz kechilmoqda. Davriylashtirish va sanalash metodologiyasida paleografik tahlil yetakchi o'rin tutadi: harflarning grafik evolyutsiyasi, duktus ya'ni yozish yo'nalishi va ketma-ketligi, kalligrafik uslub va tildagi fonetik hamda leksik xususiyatlarga qarab matn davri aniqlanadi. Masalan, arab epigrafikasida geometrik kufiy xatidan dinamik suls, nasx va nasta'liq xatlariga o'tish davrlari aniq saralash mezonlariga ega. Shuningdek, yozuv joylashgan inshootning qurilish davri, qatlam sanasi va arxeologik kontekst (topilgan sopol buyumlar, tangalar) bilan taqqoslash, qoya yuzasidagi patina (tosh zaifligining yemirilish qatlami) qatlamini tahlil qilish, mikroskopik va spektrometrik tahlillar hamda bo'yoqlarning radiokarbon analizi kabi fizik-kimyoviy usullardan unumli foydalaniladi. Markaziy Osiyo hududi qadimgi sivilizatsiyalar tutashgan joy sifatida ochiq osmon ostidagi milsiz epigrafik galereya hisoblanadi. Mintaqadagi qoya rasmlari neolit va bronza davridan boshlanib, ibtidoiy insonlarning dunyoqarashi, diniy-totemik e'tiqodlari va xo'jalik hayotini aks ettiradi. Navoiy viloyatidagi Sarmishsoy darasi 10.000 dan ortiq qoya tasvirlarini o'zida jamlagan bo'lib, u yerdagi ov manzaralari, ruhiy-sehrli marosimlar va ramziy-piktografik belgilar Markaziy Osiyoda yozuv tizimlarining paydo bo'lishiga ibtidoiy zamin yaratgan. Qashqadaryodagi Siypanpan va Surxondaryodagi Ko'hitan qoya rasmlari ham mintaqaning qadimiy tasviriy va simvolik madaniyatidan guvohlik beradi. Ilk o'rta asrlarga kelib, Buyuk Ipak yo'lining ravnaq topishi natijasida Markaziy Osiyo turli sivilizatsiyalar va yozuv sistemalari tutashgan xalqaro markazga aylandi. Bu davrda devoriy yozuvlar va qoya bitiklarida Baqtriya, Sug'diy va Qadimgi turkiy yozuv tizimlari yetakchilik qildi. Ahamoniylar davridan keyin Yunon-Baqtriya podsholigi va Kushon imperiyasi davrida yunon alifbosi asosida shakllangan va mahalliy tilga moslashtirilgan baqtriya yozuvi Surxondaryo (Xolchayon, Fayoztepa, Qoratepa, Dalvarzintepa) hamda Janubiy Tojikiston ibodatxonalari devoriy suvoqlariga bitilgan. Bu yozuvlar asosan buddaviylik ibodatxona hayoti, ehson qiluvchilar ismlari va Kushon hukmdorlarining rasmiy unvonlari haqida qimmatli ma'lumot beradi. Sug'diyonaning savdo va diplomatik mavqei sababli sug'diy

Date: 13th October-2026

yozuv Ipak yo'li bo'ylab xalqaro diplomatik va tijorat tiliga aylandi. Buxoro, Samarqand va Yettisuv hududlarida ushbu yozuvda bitilgan minglab qoya va devoriy matnlar topilgan. VIII asr boshlariga oid Mug' tog'i hujjatlari (Mo'g'iyon to'plami) sug'diy epigrafika hamda diplomatikaning nodir namunasi bo'lib, ijtimoiy-huquqiy, iqtisodiy va maishiy munosabatlarni batafsil yoritadi. Samarqanddagi Afrosiyob arxeologik yodgorligidan topilgan VII asr saroy devoriy suratlari va ularga bitilgan sug'diy yozuvlar esa Chag'oniyon, Kesh, Xitoy hamda boshqa davlatlardan kelgan elchilarning qabul marosimlari va davlat protokoli haqida bevosita va rasmiy ma'lumot beruvchi tengsiz manbadir. VI-VIII asrlarda Turk xaqonligi davrida shakllangan va Oltoy, Talas, Farg'ona vodiysi va Zarafshon vohasidagi qoyatoshlarga o'yilgan qadimgi turkiy bitiklar turkiy xalqlarning davlatchilik madaniyati, harbiy uslubi va dunyoqarashini o'zida muhrlagan. VIII asrda mintaqaga islom madaniyatining kirib kelishi va yayilishi epigrafikaning shakli, tili hamda mazmunini tubdan o'zgartirdi. Arab alifbosiga asoslangan epigrafika nafaqat axborot manbai va davlat hujjatchiligi, balki me'moriy bezak, falsafiy-diniy konsepsiya va kalligrafik san'at darajasiga ko'tarildi.

O'rta asrlar me'moriy epigrafikasi uchta asosiy yo'nalish bo'yicha rivojlandi. Birinchisi, peshtoqlar, gumbazlar va mehroblarga bitilgan Qur'on oyatlari, hadislar va Allohning go'zal ismlaridan iborat diniy-mafkuraviy matnlardir. Ikkinchisi, binoning qurilgan yili, me'mor, xattot va buyurtmachi ismlari, shuningdek soliq imtiyozlari va vaqf mulklari haqidagi tarixiy-hujjatli epigrafikadir. Uchinchisi esa Shohi Zinda, Go'ri Amir, Registon majmualari (Samarqand), Kalon minorasi va Mir Arab madrasasi (Buxoro) hamda Xiva Ichan-Qal'a obidalariga ganch, koshin va marmar o'ymakorligida aks ettirilgan tasavvufiy she'riyat, forsiy va arabiy falsafiy baytlardir. Xattotlik uslublarining evolyutsiyasida dastlab geometrik va qat'iy kufiy xati hamda uning bezakli turlari yetakchilik qilgan bo'lsa, XII-XIV asrlardan e'tiboran harakati egiluvchan va ravon bo'lgan suls, nasx, muhaqqaq va nasta'liq xat turlari me'moriy epigrafikada asosiy o'rinni egalladi. Ochiq osmon ostida joylashgan qoya yozuvlari hamda tarixiy obidalarining devoriy bitiklari atrof-muhit va inson omili ta'siriga eng ta'sirchan hamda mo'rt manbalar qatoriga kiradi. Tabiiy-iqlimiy omillar — yerlar yemirilishi (eroziya), haroratning sutkalik va mavsumiy keskin o'zgarishi, namlik, sho'rlanish hamda quyoshning ultrabinafsha nurlari tosh, ganch va suvoq qatlamlarining yemirilishiga, yozuv va tasvirlarning o'chib ketishiga olib keladi. Shuningdek, inson omili va vandalizm, ya'ni muhofaza qilinmagan qoyatoshlar va tarixiy devorlar yuzasiga zamonaviy yozuvlarni o'yib va bo'yoqlar bilan yozish, yodgorliklarni maishiy maqsadda buzgunchilik qilish hamda sanoat va urbanizatsiya jarayonlaridagi noto'g'ri va malakasiz restauratsiya ishlari natijasida asl epigrafik matnlar yo'qolib ketish xavfi ostida qolmoqda. XXI asrda raqamli texnologiyalarning gurkirab rivojlanishi epigrafikani tadqiq etish, hujjatlashtirish va saqlab qolishda Raqamli epigrafika deb nomlangan mutlaqo yangi yo'nalishni yuzaga keltirdi. Raqamli epigrafika doirasida fotogrammetriya usuli orqali ob'ektni turli burchaklardan yuzlab yuqori aniqlikdagi fotosuratlariga olib, Agisoft Metashape va boshqa maxsus dasturlar yordamida uning 3D raqamli modelini yaratish yo'lga qo'yildi. Bu usul yemirilgan va oddiy ko'z bilan ko'rib bo'lmaydigan tosh yuzasidagi yozuv relyefini aniqlash imkonini beradi. RTI texnologiyasi

Date: 13thOctober-2026

orqali esa ob'ektga turli burchaklardan yorug'lik yo'naltirilib tushirilgan suratlar matematik birlashtiriladi hamda tosh yoki devor yuzasidagi mikroskopik o'yig'lar va sirpanchiq yozuv izlari ekranda yaqqol ko'rinadigan holatga keltiriladi. Lazerli 3D-skanerlash vositasida me'moriy va qoyatosh ob'ektlarining millimetr aniqlikdagi raqamli egizagi yaratiladi. Nihoyat, xalqaro EpiDoc standarti asosida epigrafik matnlarni raqamlashtirish, ularning transkripsiyasi, tarjimasi va paleografik tahlilini yagona global ma'lumotlar bazasiga integratsiya qilish amalga oshirilmoqda. Qoya va devoriy yozuvlar insoniyat xotirasining toshga va ganchga muhrlangan nodir sahifalari bo'lib, ularni zamonaviy ilmiy va raqamli metodlar yordamida har taraflama o'rganish hamda kelajak avlod uchun saqlab qolish bugungi kun tarixshunoslik va arxeologiya fanining eng ustuvor vazifasidir. Mintaqamizdagi epigrafik va petroglifik yodgorliklarni tadqiq etish tarixiga nazar tashlasak, bu sohadagi ilmiy izlanishlar XIX asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran tizimli tus ola boshlaganini ko'ramiz. Dastlabki rus va Yevropa sharqshunoslari hamda arxeologlari V. Bartold, V. Radlov, A. Bobrinskiy kabi olimlar Markaziy Osiyo bo'ylab uyushtirilgan ekspeditsiyalar davomida qoyatosh bitiklari va qadimgi me'moriy inshootlardagi yozuvlarni birinchi bo'lib ilmiy jamoatchilikka ma'lum qilishgan. XX asrga kelib bu ishlar yangi bosqichga ko'tarildi. Xususan, M. Masson, V. Shishkin, V. Livshits, A. Freyman hamda O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Arxeologiya institutining yetakchi mutaxassislari tomonidan O'zbekiston va unga tutash hududlardagi yuzlab epigrafik va petroglifik ob'ektlar atroflicha tahlil qilindi. Qoya va devoriy yozuvlarni o'rganishda ularning hududiy tarqalishi va geografik lokalizatsiyasi o'ta muhim ilmiy mezon hisoblanadi. Markaziy Osiyoda petrogliflarning asosiy to'plangan joylari tabiiy va iqlimiy sharoitlar hamda qadimgi chorvachilik va ovchilik yo'llari bo'ylab joylashgan. Masalan, Nurota tog' tizmasidagi Sarmishsoy darasi nafaqat miqdori, balki xronologik gammaviyligi jihatidan ham dunyo miqyosidagi nodir yodgorliklardan biridir. Bu yerdagi qoyatoshlarda neolit davridan to o'rta asrlargacha bo'lgan davrni qamrab oluvchi 10.000 dan ortiq tasvir va belgilar saqlanib qolgan. Farg'ona vodiysidagi So'x, Aravon va Xo'jand yaqinidagi qoyatosh rasmlari, Surxondaryodagi Zarautsoy g'or tasvirlari esa mintaqa insoniyatining eng ilk badiiy va simbolik tafakkuri shakllanishini aks ettiradi. Ushbu geofazoviy joylashuv qadimgi qabilalarning ko'chib yurish yo'nalishlari, diniy ziyoratgohlari va hududiy chegaralarini aniqlash imkonini beradi. Devoriy epigrafika va me'moriy yozuvlar borasida gap ketganda, moddiy ashyoning turi, va uni qayta ishlash texnikasi matnning saqlanish darajasi hamda estetik ko'rinishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Qadimgi va me'mor ustalar-xattotlari hamda naqqoshlari epigrafik matnlarni devorga tushirishda bir qancha an'anaviy texnikalardan foydalanishgan. Dastlabki davrlarda matnlar va tasvirlar to'g'ridan-to'g'ri suvoq (ganch, loy-samon) yuzasiga bo'yoqlar yordamida chizilgan yoki o'yilgan. Rivojlangan o'rta asrlarga kelib, binolarni bezatishda pishitilgan g'ishtin korxot, ganch o'ymakorligi, o'yma marmar va eng muhimi — sirli koshin hamda mozaika texnikasi keng joriy etildi. XII-XIV asrlarda Temuriylar davri me'morchiligida gullagan koshinkor epigrafika murakkab kimyoviy va texnik jarayonni talab etgan. Kulat-ustalar va xattotlar birgalikda ishlab, har bir harf va so'zni alohida koshin bo'laklardan terib chiqqanlar yoki ganch yuzasiga chuqur relyefli o'ymakorlik usulida matnlarni tushirishgan. Bu jarayonda ishlatilgan sirli

Date: 13thOctober-2026

qoplamalar va tabiiy pigmentlar asrlar davomida quyosh va namlik ta'siriga bardosh berib, yozuvlarning yorqinligini saqlab qolishiga xizmat qilgan. Epigrafik manbalarning mazmuniy va funksional klassifikatsiyasi ularning jamiyatdagi o'rnini chuqurroq anglashga yordam beradi. Qoya va devoriy yozuvlarni mazmuniga ko'ra bir qancha asosiy guruhlariga ajratish mumkin. Birinchisi — rasmiy-davlat va huquqiy matnlar. Bunga hukmdorlarning soliqlar, imtiyozlar, yer ajratish va harbiy g'alabalar haqidagi rasmiy farmonlari kiradi. Ikkinchisi — vaqfnomalar va shartnomalar. O'rta asr madrasalari, masjidleri va xonaqohlari devorlariga bitilgan vaqf hujjatlari ushbu muassasalarning moliyaviy manbalari, mulklari va faoliyat tartibini belgilab bergan. Uchinchisi — mehmorial va qabrtosh epigrafikasi. Qabrtoshlar va maqbaralar devorlariga bitilgan matnlar marhumning nasabi, ijtimoiy mavqei, vafot etgan aniq sanasi hamda unga bag'ishlangan diniy-falsafiy duolarni o'z ichiga olib, genealogiya (shajara) va xronologiyani tiklashda eng ishonchli manba hisoblanadi. To'rtinchisi — ziyoratchi va sayyohlar yozuvlari. Tarixiy obidalar devorlariga turli davrlarda kelgan kishilar tomonidan qoldirilgan qisqa bitiklar o'sha davrning maishiy tili, ortografiyasi va aholining harakatlanish geografiyasini ko'rsatuvchi muhim etnografik materialdir. Bugungi kunda epigrafik va petroglifik manbalarni o'rganish hamda ularni kelajak avlodga yetkazishda xalqaro standartlar va zamonaviy saqlash metodologiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. YUNESKO va ICOMOS kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan yodgorliklarni muhofaza qilish mezonlariga muvofiq, ochroq osmon ostidagi petrogliflar va devoriy yozuvlarni saqlashda fizik va kimyoviy aralashuvlarni minimal darajada ushlab talab etiladi. Restauratsiya jarayonida asl matn va tasvirga zarracha bo'lsa ham zarar yetkazmaslik, kimyoviy meks va moddalarni qo'llashda ularning tosh hamda suvoq tarkibi bilan reaksiyaga kirishmasligini ta'minlash shart. Bundan tashqari, zamonaviy muzeyshunoslikda epigrafik ob'ektlarni o'z o'rnida saqlab qolgan holda, ular atrofida maxsus muhofaza hududlarini tashkil etish va turizm oqimini tartibga solish tavsiya etiladi. Shuningdek, so'nggi yillarda „O'zbekiston me'moriy epigrafikasi“ kabi ko'p jildli ilmiy va albomli loyihalarning amalga oshirilishi respublikamiz hududidagi minglab me'moriy bitiklarning to'liq o'qilishi, tarjima qilinishi va hujjatlashtirilishiga katta hissa qo'shdi. Ushbu tizimli ishlar raqamlashtirish texnologiyalari bilan hamnafas holda olib borilishi epigrafika fanining zamonaviy talablar darajasida rivojlanishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, o'tkazilgan harataflama ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, qoya va devoriy yozuvlar (epigrafik hamda petroglifik manbalar) insoniyat sivilizatsiyasi, xususan, Markaziy Osiyoning ko'p ming yillik madaniy, ijtimoiy-siyosiy hamda ma'naviy tarixini o'rganishda xolis, o'zgarmas va birinchi darajali manba hisoblanadi. An'anaviy yozma hujjatlardan farqli ravishda, tosh, qoya, suvoq va koshin yuzasiga bitilgan ushbu manbalar o'z davri voqeligini keyingi asrlardagi tahrirlar va g'oyaviy aralashuvlarsiz asl holicha saqlab qolgani bilan beqiyos ilmiy-tarixiy qiymatga ega. Mintaqamizdagi neolit davridan boshlanuvchi petrogliflar (Sarmishsoy, Siypanpan, Zarautsoy) ibtidoiy insonning tasviriy va simbolik tafakkuri shakllanishini ko'rsatsa, ilk o'rta asrlarga oid baqtriya, sug'diy va qadimgi turkiy (runik) bitiklar Buyuk Ipak yo'li chorrahasidagi xalqaro diplomatiya, savdo va davlatchilik madaniyatini yoritib beradi. Rivojlangan o'rta asrlarda shakllangan islom me'moriy epigrafikasi esa xattotlik san'atini me'morchilik bilan uyg'unlashtirib, diniy-

Date: 13thOctober-2026

falsafiy va tarixiy-hujjatli matnlarni yuksak badiiy darajaga ko'targanini ko'rish mumkin. Bugungi kunda ochiq osmon ostidagi va me'moriy obidalaridagi ushbu manbalarni natural holatda saqlab qolish va tadqiq etishda bir qator tabiiy, texnogen hamda antropogen (vandalizm) xavf-xatarlar mavjud. Shu sababli, XXI asr tarixshunoslik va arxeologiya fani oldida turgan eng ustuvor vazifa – raqamli epigrafika (Digital Epigraphy) imkoniyatlaridan keng foydalanishdir. 3D-fotogrammetriya, RTI (Reflectance Transformation Imaging) hamda laserli skanerlash texnologiyalari yemirilgan va ko'zga tashlanmaydigan bitiklarni aniqlash, ularning aniq raqamli egizagini (Digital Twin) yaratish hamda xalqaro ma'lumotlar bazalariga integratsiya qilish imkonini beradi. Qoya va devoriy yozuvlarni tizimli ravishda hujjatlashtirish, muhofaza qilish hamda ilmiy muomalaga kiritish Markaziy Osiyo xalqlarining boy tarixiy xotirasini kelajak avlodlarga bezavol yetkazishning eng ishonchli kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Xo'janazarov M. Sarmishsoyning qoyatosh rasmlari. – Toshkent: Fan, 2004. – 160 b.
2. Kabirov A. O'zbekiston petrogliflari. – Toshkent: O'zbekiston, 1991. – 144 b.
3. Hakimov A. (tahriri ostida). O'zbekiston me'moriy epigrafikasi (ko'p jildlik kitob-albomlar seriyasi: Samarqand, Buxoro, Xiva, Navoiy, Surxondaryo). – Toshkent: Uzbekistan Today, 2011–2019.